

making of the personality is the product of a psychological system for making life decisions.

The structure of the psychological system of decision making of the personality is presented which includes three functional blocks - a block of personal components, a block of interaction with the environment and a block of components of determination. The main functions realized by each block of the psychological system of choice and the role of the individual's determination in managing the adoption of a productive decision are determined. Decisiveness is understood as a multi-component integral property of the personality, the ability to boldly and independently take mature life decisions, selectively using personal resources. It is proved that the choice and adoption of a life decision is a manifestation of activity of the personality to be present in all forms of life activity and professional activity of the personality.

Unification of the indicators and structural components of the psychological system, their universality and measurability in the variable conditions of life and professional activity provide the opportunity for their use in technology of professional counselling.

Keywords: professional counselling, decision-making by the personality, choice of the personality, psychological decision-making system, determination, life decisions of the personality.

Відомості про автора:

Санніков Олександр Ілліч – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, Україна, asannikov2010@gmail.com

Information about the author:

Sannikov Oleksandr – Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher, associate Professor of Theory and Methodology of Applied Psychology Department, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, Ukraine, asannikov2010@gmail.com

Статтю подано до друку 22.06.2017.

УДК 159.922.27

© Т. І. Сватенкова, 2017

Т. І. Сватенкова (м. Ніжин)

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ ДИТЯЧОЇ ГРУПИ

Сватенкова Т. І. Особливості роботи практичного психолога з дітьми молодшого шкільного віку в умовах тимчасової дитячої групи. Проаналізовано та систематизовано основні підходи, методи та специфіку роботи практичного психолога з тимчасовою дитячою групою дітей молодшого шкільного віку в умовах короткотривалих програм відпочинку та дозвілля на прикладі дитячого оздоровчого табору. Охарактеризовано основні проблеми дитячої тимчасової групи та, власне, окремої особистості в умовах адаптації до нового середовища і підходи до вирішення їх спеціалістом практичним психологом. Подано розгорнуту картину основних дитячих психотипів та рекомендації до взаємодії, розвитку та поліпшення здібностей дитини шляхом врахування особистісних темпераментальних і суто соціально-психологічних даних кожної дитини. Обґрунтовано важливість застосування групової роботи з дітьми саме молодшого шкільного віку.

Розроблено і апробовано цільову тренінгову програму роботи з тимчасовою дитячою групою відповідно вікових особливостей розвитку дитини та основних напрямів діяльності дитячих оздоровчих таборів, враховуючи типові психологічні проблеми, що виникають у процесі адаптації дитини до нового соціально-психологічного середовища.

Запропоновано систему методик для індивідуальної та групової діагностики психологічних особливостей розвитку та виявлення потреб дитини у ситуації перебування у тимчасовій дитячій групі. Саме виважене поєднання індивідуального підходу та групової роботи, своєчасна діагностика і виявлення проблем дитини, професійна робота психолога у поєднанні з продуктивною взаємодією з іншими членами колективу (як дитячого, так і дорослого) дає бажані результати: пришвидшує та полегшує процес адаптації дітей, згуртовує, зменшує емоційну напругу і дає можливість успішно взаємодіяти самореалізуватися кожній дитині.

Ключові слова: тимчасова дитяча група, індивідуальна та групова робота, адаптація, самооцінка, спілкування, холерик, флегматик, меланхолік, сангвінік.

Постановка проблеми. В умовах динаміки сучасних економічних і соціальних процесів постійно збільшується навантаження на школярів, яким необхідний повноцінний відпочинок. Проблему оздоровлення та повноцінного відпочинку дітей ефективно вирішують дитячі оздоровчі табори. Проте в літній період важливим є не тільки вирішення завдань оздоровлення і відпочинку дітей, а й організація психологічної допомоги дітям у вирішенні актуальних проблем входження та адаптації особистості у тимчасовий дитячий колектив, поліпшення навичок спілкування, підвищення самооцінки, самореалізації та виявлення лідерських якостей кожного. Тому організація роботи практичного психолога в умовах дитячого оздоровчого табору сьогодні стає все більш актуальною.

Аналіз наукових досліджень. Питання реалізації цілеспрямованої соціально-психологічної та організаційно-педагогічної роботи фахівців в умовах дитячих таборів почало активно вивчатися у 80-90 рр. ХХ сторіччя і на сьогоднішній день висвітлена у працях Гавриліної Є.В., Кавізіної К.М., Карасьової Н.А., Лиманської Е.Г., Мірошник І.М., Рогова Є.І., Руденкової Г.І., Смуцук Н.С., Соболь І.М., Третьякова О.Є., Третьякової С.Н. та ін. [3; 11].

І хоча проблема надання психологічної допомоги (Бондаренко О.Ф., Дубровіна І.В., Хухлаєва О. В. та ін.) [5, с. 342] і організація психологічної служби у системі вітчизняної освіти і науки (Амінов М.О., Венгер Л.А., Замазій Ю.О., Котова І.Б., Панок В.Г., Романова Н.Ф. та ін.) [5, с. 343] на теперішній час розглянута досить широко, питання спеціальної підготовки та організації роботи практичного психолога дитячих оздоровчих таборів, досліджено недостатньо і потребує більш детального вивчення.

Метою статті є окреслення специфіки, методів, засобів, прийомів роботи практичного психолога в умовах становлення і розвитку тимчасової дитячої групи (колективу) на прикладі оздоровчо-дозвіллєвих закладів (дитячий табір відпочинку).

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. У роботі практичного психолога в умовах дитячого оздоровчого табору важливо познайомитися з дітьми, їх психологічними особливостями перед тим, як проводити якісь практичні заходи. На жаль, роль практичного психолога у дитячому таборі державного забезпечення є досить незначною, проте численні приватні дитячі оздоровчі табори навпаки високо цінують наявність психолого-педагогічної освіти у майбутніх наставників дитячого колективу.

Оскільки в індивідуальній роботі з дітьми молодшого шкільного віку практичний психолог спирається на індивідуально-типологічні особливості дитини, важливо знати специфіку здійснення індивідуального підходу до дитини у залежності від її характеру і темпераменту. Серед представників молодшого шкільного віку не часто зустрічаються представники змішаних

типів темпераменту, отож прийнято користуватися загальновідомою 4-типною характеристикою темпераменту, де представлені особливості холерика, сангвініка, флегматика та меланхоліка [1; 4]. Та все ж важливо пам'ятати, що завжди є виключення і використовувати рекомендації уважно, не беручи їх постулати за повноцінно істинні. Для цього практичному психологу на допомогу створено низку психологічних метод діагностики дитини, спостереження та експертна оцінка особистості дитини. Враховуючи типи темпераменту дитини, маємо на допомогу психологу рекомендації щодо індивідуальної роботи з дитиною [1; 5].

Психологічний портрет холерика. Відрізняється підвищеною збудливістю і неврівноваженістю поведінки, різкими змінами настрою, всі реакції даного типу мають яскравий характер. Коли «заведеться», може бути агресивним, схильним до ризику. Міміка і жести виразні, мова швидка. Витрачає багато енергії, тому холерику потрібен досить тривалий період сну, щоб відновитися.

У діяльності енергійний, цілком віддається справі, здатний подолати будь-які перешкоди, може виконувати багато завдань одночасно. У спілкуванні прагне лідерства, віддає перевагу рухливим іграм, динамічним заняттям. Товариський, але буває дуже прямолінійним, що заважає йому підтримувати рівні відносини з оточуючими. Важко пристосовується до всіляких обмежень, режимних моментів, вимог старших. Діти такого типу часто намагаються керувати дорослими, конфліктують зі своїми однолітками, не хочуть виконувати певні правила, можуть висловлювати протест «На місці» там, де потрібні швидка реакція і ініціатива.

Рекомендації. Раціонально використовуйте енергію дитини шляхом переключення з одного виду діяльності на інший, не гальмуйте активність таких дітей у формі прямої заборони. Не підвищуйте голос і не залякуйте, але й не задовольняйте їх примхи тільки заради спокою. Холеричні діти потребують тактовної допомоги та співчуття при ускладненнях. Спілкуйтесь спокійним та впевненим тоном, намагайтеся уникати різних емоційних реакцій, спрямованих безпосередньо на дитину. Краще впливати опосередковано, через колектив. Враховуйте мотиви вчинків, залучайте до активної діяльності, пов'язаної з виявом ініціативи.

Психологічний портрет флегматика. Спокійний, повільний, пунктуальний, врівноважений, незворушний в будь-яких ситуаціях, легко стримує свої пориви і емоції, вміє терпіти фізичний біль. У нього майже не буває некерованих вчинків. Легко і успішно виконує роботу, що вимагає напруги. Особливо ефективний при монотонній роботі. Любить планувати свою роботу, дотримувати прийнятий розпорядок життя. Упертий і наполегливий в досягненні мети, почате звичайно доводить до кінця. Важко пристосовується до нової обстановки, хворобливо реагує, коли необхідно перебудуватися або відмовитися від звички. Болісно переживає несправедливість, зазіхання на його права, розлуку з близькими людьми. Боїться і не любить змін, нестабільності. Не витримує фізичних навантажень, якщо змушений виконувати їх у швидкому темпі. Хороший там, де потрібні зваженість, неквапливість, холоднокрівність.

Рекомендації: слід наполегливо використовувати завбачливі настанови на будь-яку діяльність, здійснювати докладний інструктаж (Що? Коли? У якій послідовності?). Не карайте флегматика за повільність, не звинувачуйте у некітливості, бо тоді у дитини формується комплекс неповноцінності через постійні невдачі. Залучайте до цікавої діяльності, стимулюйте вияв щирих почуттів, зміцнюйте віру у власні сили. Уникайте демонстративних доручень, пов'язаних з високим темпом виконання. У флегматика необхідно розвивати увагу, мислення, почуття: на життєвих прикладах ознайомлюйте дитину з різновидами почуттів та емоцій, навчайте правильно виявляти їх у відповідних ситуаціях. Потрібно навчити також правильно переключати увагу під час виконання завдань і раціонально розподіляти час.

Психологічний портрет сангвініка. Легко йде на контакт, швидко адаптується в новому колективі і вікових ситуаціях. Живий, рухомий, швидко реагує на події. Не губиться в будь-якій

ситуації, легко ладнає з людьми, знаходить спільну мову, часто стає «душею компанії». Легко й швидко при необхідності міняє тактику поведінки, винахідливий і дотепний. Міміка і жести яскраві і виразні, голос гучний, настрої доволі стійкий. Відрізняється ораторськими здібностями, життєлюбністю, мажорним настроєм, здатний повести за собою, користується симпатією ровесників.

Як і холерик, легко береться за справу, відгукується на все нове, але так само легко здатний втратити до нього інтерес, коли відчуття новизни проходить. Інтереси і нахили мають поверховий характер. Намагається займатися тільки приємною, легкою і цікавою для нього діяльністю й уникати складного, неприємного, нецікавого. Уміє долати перешкоди. Люблячи комфорт, легко мириться зі скрутою. Необхідний там, де потрібні швидка реакція і холонокровність.

Рекомендації: вимоги повинні бути максимально справедливими. Слід давати вихід їхній енергії, стимулювати розкриття потенціалу і здібностей у суспільно-корисній праці. Довіряйте, підтримуйте корисну ініціативу, починання, закріплюйте віру у власні сили у процесі подолання труднощів. Допомогу надавайте у формі відкритої дружньої підтримки, поради. Не варто давати доручення, пов'язані з довготривалою монотонною діяльністю. Використовуйте додаткові стимули, аби домогтися завершення роботи. Якщо дитина недоброякісно виконала завдання, примусьте виконати те саме ще раз. Пам'ятайте, що в дитини-сангвініка швидко руйнуються звички, вона швидко втомлюється від одноманітних занять, форм і методів роботи. Формуйте стійкі інтереси, навчіть виконувати роботу до кінця.

Будьте максимально вимогливими при скоєнні дитиною найнезначніших порушень. Навчіть дитину дорожити дружбою. Використовуйте лідерські якості сангвініка в колективі, залучаючи до організації суспільно-корисних заходів.

Психологічний портрет меланхоліка. Такі діти малоактивні, вразливі, малорухливі. Їх легко образити, глибоко переживають щонайменші невдачі, все приймають близько до серця, лякливі. Ці особистісні якості не можна ліквідувати. Відчуття відрізняються поглибленістю. Звичайно замкнутий, меланхолік розкутий тільки з близькими. Не прагне бути на перших ролях. Дуже вимогливий до себе і оточуючих.

Досить пасивний у спілкуванні з дорослими і однолітками. Тактовний, уміє зважати на почуття інших людей. Важко переносить інтенсивну напружену роботу, надає перевагу спокійним видам діяльності, переважно любить гратися окремо від дітей. Швидко втомлюється, нерішучий, схильний до коливань. Дуже вразливий і чутливий до схвалення своєї діяльності чи негативної оцінки результатів своєї праці. У екстремальних і стресових ситуаціях можливий зрив, але у звичайній, доброзичливій обстановці такі діти кмітливі, уважні і чутливі. Слабкий тип нервової системи. Дуже довго і хворобливо адаптується в новому колективі.

Рекомендації: завжди дотримуйтесь принципу поступовості. Правильний психологічний підхід полягає в тому, що дорослий виявляє співчуття і повне розуміння, тактовно, глибоко і зацікавлено проникайте в духовний світ. Проявляйте максимум доброти, здійснійте моральну підтримку та зміцнюйте віру у власні сили.

Не допускайте підвищення голосу, окриків та непосильних вимог. Виховуйте волю, наполегливість і почуття власної цінності в колективі. Комунікабельність розвивайте за допомогою гри. Вчасно, кілька разів приходьте на допомогу меланхоліку під час виконання завдань, схвалюйте, підтримуйте найменший прояв активності. Потрібно через певний проміжок часу організувати «ситуації успіху» для такої дитини. Вчіть планувати свою діяльність, розумно розподіляти час.

Організуючи роботу практичного психолога з молодшими школярами, не можна забувати про те, що вони спілкуються з однолітками переважно в іграх, а також у зв'язку з тією діяльністю, якою вони займаються. На їх симпатії і ставлення до ровесників значно впливають

оцінка й думка старшого. З дорослими вони спілкуються багато, довірливо і чекають від них допомоги, співпраці і розуміння [2, с. 18]. Ігрова діяльність залишається необхідною і бажаною. Діти цього віку відзначаються підвищеною емоційністю, вразливістю, активністю та схильністю до наслідування. Вся робота практичного психолога з дітьми молодшого шкільного віку у таборі має бути пронизана грою, грою з ускладненими правилами, максимально наближеною до реальної життєвої ситуації.

Протягом літніх періодів відпочинку дітей 2015 та 2016 було проведено систематичне психологічне дослідження, у якому прийняло участь 532 дітей віком від 6 до 17 років. Застосовано наступні методики [4]:

- методику діагностики рівня агресивності (адаптований варіант методики Басса-Дарки) для попередження можливих конфліктів між дітьми;
- методику діагностики самооцінки дитини, що дала інформацію не тільки про рівень самооцінки кожної дитини, але і про ставлення до дитини у сім'ї, психологічну зрілість дитини і готовність до міжособистісної взаємодії у новому дитячому колективі, про адаптивний потенціал особистості;
- графічну методику «Кактус», що дає можливість діагностувати емоційний стан дитини;
- графічну методику «12 тварин» та «Конструктивний малюнок чоловічків з геометричних фігур», що спрямовані на виявлення індивідуально-типологічних відмінностей та характерологічних рис особистості, первинну діагностику самооцінки дитини і дають комплексну інформацію про психологічні особливості особистості досліджуваного;
- тест психологічної атмосфери та міжособистісних відносин у групі «Два будиночки»;
- соціометричне дослідження групи дітей;
- методику незакінчених речень як методика вербально-проективного типу;
- діагностичну методику спрямованості особистості, що дає можливість визначити переважаючий тип орієнтації підлітка: на себе, на діяльність чи на спілкування;
- опитувальник на визначення типу акцентуації рис характеру та темпераменту К. Леонгарда і Х. Смішека.

Практична робота даного напрямку тривала місяць (2 табірні зміни) 2015 року та три місяці (6 табірних змін) 2016 року і охопила 532 дітей віком від 6 до 17 років. Для перевірки ефективності роботи з групою я обрала відомий метод соціометричного опитування. Він проводився у кожній тренінговій групі на 3 день після приїзду дітей і на 12 день. Весь цей час щоденно у кожній групі проводилися психологічні тренінги відповідно меті і завданням роботи з кожною групою. Після обробки бланків методики виявилось, що із 532 дітей-учасників дослідження 358 мали вагомий позитивний зрушення – збільшення кількості позитивних виборів групою і зменшення негативних, тобто 67% учасників отримали більше позитивних виборів, ніж на початку тренінгової роботи. Це говорить про те, що практична тренінгова робота психолога була побудована з урахуванням індивідуальних та групових потреб дітей, більшість дітей успішно ввійшли у тимчасовий дитячий колектив і повністю чи частково реалізували свої потреби у ньому.

Висновки. Підводячи підсумок актуальності роботи практичного психолога щодо розвитку навиків спілкування у тимчасовому дитячому колективі, важливо підкреслити послідовний характер цієї роботи. У планомірній і послідовній тренінговій роботі значення кожної вправи набуває своєї актуальності саме як компонент системної роботи з дітьми, яка охоплює найрізноманітніші сфери дитячого життя.

Правильно підібрані методики діагностики, індивідуальної та групової роботи з дітьми різного віку сприяють планомірному розвитку комунікативних навиків і умінню відчувати інших людей, зрозуміти їх вчинки, знаходити продуктивний вихід з конфліктної ситуації. Найбільший ефект формування і вдосконалення навиків спілкування виявляється при роботі із спокійними дітьми. При цьому головним результатом роботи з ними стає зміна їх соціальних установок:

відносно оточуючих з'являються такі установки як «Всі люди - потенційні друзі», у конфлікті – «хочу, щоб ми обидва перемогли», у відношенні з товаришами по групі – «Ти хороший - я хороший».

Література

1. Бовть О.Б. Исследование и коррекция социально-психологических и индивидуально-личностных характеристик младших школьников, коррелирующих с их агрессивностью / О.Б.Бовть // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. - № 2. – С. 4-9.
2. Волков Б.С. Психология младшего школьника / Б.С.Волков – М.: Просвещение, 2002. – 125с.
3. Поліщук В. Негативні особистісні утворення в дітей молодшого шкільного віку/ В.Поліщук // Практична психологія і соціальна робота // – 2002. - № 6. – С. 11-13.
4. Третьяков О.Е., Третьякова С.Н. Опыт работы психолога в летних детских оздоровительных лагерях / О.Е.Третьяков, С.Н.Третьякова// Вестник коррекционно-развивающей работы // – 1998, №3. <http://psybrest.iatp.by/pub1.htm>.
5. Чернишова Г.Ф. Оздоровчий дитячий центр як простір спілкування / Г.Ф. Чернишова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – 2007. – Вип. 47. – С. 342-348.

Транслітераційний переклад літературних джерел

1. Bovt O.B. Issledovanie i korrektsiya sotsialno-psihologicheskikh i individualno-lichnostnykh harakteristik mladshih shkolnikov, korreliuyuschih s ih agressivnostyu / O.B.Bovt // Praktichna psihologiya ta sotsialna robota. – 2002. - # 2. – S. 4-9.
2. Volkov B.S. Psihologiya mladshogo shkolnika / B.S.Volkov – M.: Prosveschenie, 2002. – 125s.
3. Poilshuk V. Negativni osobistisni utvorenniya v ditey molodshogo shkilnogo viku/ V.Polishchuk // Praktichna psihologiya i sotsialna robota // – 2002. - # 6. – S. 11-13.
4. Tretyakov O.E., Tretyakova S.N. Opyit raboty psihologa v letnih detskih ozdorovitelnykh lageryah / O.E.Tretyakov, S.N.Tretyakova// Vestnik korrektsionno-razvivayushey raboty// – 1998, #3. <http://psybrest.iatp.by/pub1.htm>.
5. Chernishova G.F. Ozdorovchiy dityachiy tsentr yak prostir spilkuvannya / G.F. Chernishova // Pedagogika i psihologiya formuvannya tvorchoyi osobistosti: problemi i poshuki. – 2007. – Vip. 47. – S. 342-348.

Сватенкова Т. И. Особенности работы практического психолога с детьми младшего школьного возраста в условиях временной детской группы. Проанализированы и систематизированы основные подходы, методы и специфику работы психолога с временной детской группой детей младшего школьного возраста в условиях краткосрочных программ отдыха и досуга на примере детского оздоровительного лагеря. Охарактеризованы основные проблемы детской временной группы и, собственно, отдельной личности в условиях адаптации к новой среде и подходы к решению их специалистом психологом. Подано развернутую картину основных детских психотипов и рекомендации к взаимодействию, развитию и улучшению способностей ребенка путем учета личностных темпераментальных и ситуационно-психологических данных каждого ребенка. Обоснована важность применения групповой работы с детьми именно младшего школьного возраста.

Разработана и апробирована целевая тренинговая программа работы с временной детской группой в соответствии с возрастными особенностями развития ребенка и основными направлениями деятельности детских оздоровительных лагерей, учитывая типичные

психологические проблемы, возникающие в процессе адаптации ребенка к новой социально-психологической среде.

Предложена система методик для индивидуальной и групповой диагностики психологических особенностей развития и выявления потребностей ребенка в ситуации пребывания во временной детской группе. Именно взвешенное сочетание индивидуального подхода и групповой работы, своевременная диагностика и выявление проблем ребенка, профессиональная работа психолога в сочетании с продуктивным взаимодействием с другими членами коллектива (как детского, так и взрослого) дает желаемые результаты: ускоряет и облегчает процесс адаптации детей, сплавляет, уменьшает напряжение и дает возможность успешно взаимодействовать и самореализоваться каждому ребенку.

Ключевые слова: временная детская группа, индивидуальная и групповая работа, адаптация, самооценка, общение, холерик, флегматик, меланхолик, сангвиник.

Svatenkova T. I. Features of the work of a practical psychologist with children of primary school age in a temporary children's group. The main approaches, methods and specific features of the work of a psychologist with a temporary children's group of children of primary school age in conditions of short-term programs of rest and leisure are analyzed and systematized by the example of a children's health camp. The main problems of the children's temporary group and, in fact, of the individual person in the context of adaptation to a new environment and approaches to the solution of their specialist by a psychologist are characterized. An expanded picture of the main child psychotypes and recommendations for the interaction, development and improvement of the child's abilities are given by taking into account the personal temperamental and social-psychological data of each child. The importance of using group work with children of primary school age is justified.

Have developed and tested a targeted training program to operate a temporary children's group according to age characteristics of child development and basic directions of activity of children's recreation camps, given the typical psychological problems that arise in the process of child's adaptation to new socio-psychological environment.

The proposed system of techniques for individual and group diagnostics of psychological peculiarities of development and identify the child's needs in a situation of stay in the temporary children's group. That is a weighted combination of individual approach and group work, timely diagnosis and identification of problems of the child, the professional work of the psychologist in conjunction with productive interaction with other team members (as child and adult) gives the desired results: accelerates and facilitates the process of adaptation of children in rallies, it reduces emotional tension and gives you the opportunity to interact self-realization of each child.

Keywords: temporary children's group, individual and group work, adaptation, self-esteem, communication, choleric, phlegmatic, melancholic, sanguine.

Відомості про автора:

Сватенкова Тетяна Іванівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної та практичної психології факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного Університету імені Миколи Гоголя, tanya_svatenkova@mail.ru

Information about the author:

Svatenkova Tatiana – Senior lecturer, Department of General and practical psychology, faculty of psychology and social work Nizhyn state University named after Mykola Gogol, tanya_svatenkova@mail.ru

Статтю подано до друку 22.06.2017.